

УДК 37:377.12+021.4.316

*Іван РЯБУХА, кандидат педагогічних наук, завідувач
кафедри англійської мови з підготовки морських фахівців
Херсонської державної морської академії*

БІБЛІОТЕКИ ПІВДНЯ УКРАЇНИ В РОЗВИТКУ МОРСЬКОЇ ОСВІТИ (XIX – ПОЧАТОК XX СТОЛІТЬ)

*Ivan RYABUKHA, Candidate of Pedagogical Sciences, Head
of English Language Department for Maritime Officers,
Kherson State Maritime Academy*

LIBRARIES OF THE SOUTH OF UKRAINE FOR THE DEVELOPMENT OF MARITIME EDUCATION (19TH – BEGINNING OF 20TH CENTURY)

У статті досліджено та проаналізовано внесок громадських і спеціальних бібліотек Півдня України у розвиток морської освіти впродовж періоду XIX – початку XX століть. Висвітлено форми та методи культурно-просвітницької діяльності бібліотек Миколаєва, Одеси та Херсона, окреслено роль їхніх очільників у цьому процесі.

Ключові слова: Південь України, культурно-просвітницька діяльність, бібліотека, морська освіта, внесок громадських діячів.

Summary: contribution of public and specialized libraries of the South of Ukraine into development of maritime education during the period 19th-beginning of 20th century was investigated and analyzed. Forms and methods of cultural and educational activities of the libraries in Mykolaiv, Odessa and Kherson are highlighted. Special attention is paid to the role of their heads in this process.

Key words: South of Ukraine, educational and cultural activity, library, maritime education, contribution of public figures.

Мета: висвітлити зміст діяльності бібліотек (громадських, галузево-професійних, приватних), що діяли в південних містах (Миколаєві, Одесі та Херсоні), їхніх директорів і співробітників щодо розвитку морської освіти.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Останнім часом у науковому просторі історико-педагогічної науки спостерігається підвищення інтересу до регіональної історії. На думку багатьох сучасних дослідників, вивчення соціаль-

но-економічних та історико-педагогічного процесів, що відбувалися в окремих регіонах України, сприяє встановленню самобутності їх розвитку. З урахуванням ролі південноукраїнських територій у внутрішній та зовнішній політиці держави (торгівлі та обороні), географічно-економічної специфіки їх розвитку (наявність морів і суднохідних річок, особливостей колонізації та формування промисловості) актуально виступає проблема оцінки внеску місцевих культурно-освітніх установ (бібліотек зокрема) в історію розвитку морської справи у період XIX – початку XX століть.

Переосмислення вітчизняної історії діяльності бібліотек Півдня України вимагає вивчення джерельної бази з оперттям на нове методологічне підґрунтя. Як засвідчує аналіз наукової літератури та періодичних видань імперського, радянського і сучасного періодів, назване питання до сьогодні залишається не розкритим до кінця і тому потребує більш детального розгляду.

Аналіз досліджень і публікацій. Аналіз наукових розвідок дозволив встановити, що різноманітна діяльність бібліотек, професійних і наукових товариств, які функціонували на південних територіях упродовж XIX – початку XX століть зацікавлювала дослідників з культурології, краєзнавства, історії та педагогіки різних часів. Так, перші спроби узагальнення відомостей з історії бібліотек Півдня України в соціально-культурному та соціально-освітньому ракурсах діяльності здійснені ще у XIX ст. (праці А. Виноградова, С. Литовкина, С. Пиналова, Г. Чернявського [1; 2] та ін.). Перші доробки, що стосувалися діяльності спеціальних, морських бібліотек, з'явилися 1848 р. у "Записках Гидрографического департамента" за автор-

ством історика флоту О. Соколова. У 1862 р. у "Каталогі бібліотеки Морського міністерства" вийшов аналітичний огляд "Любопытные книги Гидрографического департамента" Ф. Кухчинського, який містив багато історичних відомостей та узагальнень [3]. Різних ракурсів означеної проблеми торкаються й доробки громадських діячів, працівників місцевих бібліотек і членів наукових товариств (М. Беккера, Г. Ге, М. Мурзакевича, М. Попруженка, А. Скальковського, В. Шенфінкеля, В. Яковлева [4; 5] та ін.).

Закономірності та загальні риси процесу зародження громадських бібліотек Російської імперії (у тому числі в українських містах) розкрив радянський науковець К. Дерунов у своїй науковій роботі "Типичные черты в эволюции русской общественной библиотеки". Дослідник М. Дворкіна запропонувала періодизацію історії розвитку бібліотек у Російській імперії, до складу якої входили південноукраїнські землі, де окреслений період віднесено до формування бібліотек для публіки. У 1964 р. вийшло інформативне ротапринтне видання С. Волкова, що досить ґрунтовно висвітлює історію морських бібліотек, проте через незначний тираж воно було майже недоступне [6, 35]. За радянських часів з'явилися дослідження, присвячені бібліотекам на кораблях (праці Н. Вітуховської, Л. Пазіна, О. Федорової та ін.).

Різним аспектам діяльності бібліотек Півдня України присвячена дисертаційна праця "Історіографія та джерельна база дослідження формування мережі бібліотек Півдня України XIX - початку XX ст." сучасного науковця Г. Бородіної [7]. У дисертаціях українських авторів Л. Бандилко, А. Волинець, М. Зніщенко, В. Мозгової об'єктом вивчення також

стали проблеми становлення і розвитку бібліотек різних типів (публічних, при навчальних закладах, приватних книгозбірнях і книжкових магазинах).

Вивчення праць названих та інших авторів дозволяє констатувати, що цілісних досліджень, присвячених системному вивченню ролі публічних і спеціальних бібліотек, при науково-професійних товариствах зокрема, у розвитку морської освіти, на сьогодні й досі немає.

Вклад основного матеріалу дослідження. Із всесвітньої історії відомо, що бібліотеки – "дома життя" з'явилися у Давньому Єгипті й привірювалися до ліків, якими можна лікувати душу. В Україні перші бібліотеки зареєстровані за часів Київської Русі, найбільшою і найбагатшою серед яких була бібліотека Софії Київської, заснована 1037 року Ярославом Мудрим [8, 26]. Звісно, перші бібліотеки скоріше були схожі на книгозховища (не було співробітників, не укладалися каталоги), проте з часом вони змінювалися за змістом і структурою, з'являлися нові форми і методи роботи з населенням. Перша бібліотека, у якій, окрім книг і рукописів (333 одиниці іноземними мовами), зберігалися карти, створена за наказом Петра I у 1696 р. (рік заснування флоту) при державній структурі – приказі.

З історичних джерел встановлено, що у 1705 р. відкрито Цивільну типографію В. А. Купріянова, яка спеціалізувалася на друці навчальної літератури та світських книжок іноземними і російською мовами. Перша спеціальна бібліотека, де накопичувалася література з військової справи, фортифікації, астрономії, техніки, архітектури, математики, географії та інших наук, запрацювала при так званому Пушкарському приказі наприкінці XVIII століття. Датою виникнення першої наукової бібліотеки дослідники вважають 1714 р., яка з роками поповнювалася й передавалася до підпорядкування різним установам (у 1764 р. за наказом Катерини II до джерел цієї бібліотеки отримали доступ сторонні особи). У 1719 р. при Морській академії створено першу морську бібліотеку [9, 124].

1783 р. (рік виникнення Чорноморського флоту) було дозволено приватним особам займатися друкарською справою (указом Катерини II "О вольном книгопечатании"), що сприяло появі приватних типографій у усіх губернських містах імперії, які на той час були схожими на видавництва [10]. На початку XIX ст., під час реформування освіти, отримали початок й університетські бібліотеки.

Узагальнення висновків багатьох

розвідок дозволяє констатувати, що більшість науковців (різних історичних періодів і наукових напрямів) дотримуються думки, що історія створення і розвитку бібліотек є часткою загально-соціально-історичного розвитку суспільства, зокрема, у період XIX – початку XX століть. Встановлено, що бібліотека частіше за все розглядається дослідниками як суспільний інститут та установа, за змістом фондів якої можна сформулювати уявлення про рівень культури населення країни. Історики відмічають, що з часом зміст і масштаби діяльності бібліотек змінювалися, незмінними залишалися функції – збирання і зберігання документів (рукописних, друкованих і т.і.) та обслуговування читачів (забезпечення доступу до джерел) і тенденції – географічно-тематичне поширення із накопичуванням фондів та зростання прагнення до просвітництва населення.

Відповідно до етапів суспільного розвитку виникали нові види і типи бібліотек. Цей еволюційний процес за багато років оформився у сучасну бібліотечну систему, у якій бібліотеки (культурно-освітні установи, що мають упорядкований фонд документів і доступ до різних джерел інформації [11]) класифіковано у такий спосіб:

- 1) за змістом фондів: універсальні, галузеві, міжгалузеві;
- 2) за призначенням: публічні (обслуговують широкі верстви населення) та спеціальні (для наукових і науково-дослідних установ, навчальних закладів, підприємств, установ та організацій);
- 3) за значенням: національні – обласні – районні – селищні;
- 4) за власністю: державні та приватні [Там само].

Студіювання наукових розвідок різних історичних етапів надало можливість з'ясувати, що XIX – початку XX ст. на півдні України функціонували державні і приватні бібліотеки, створені при навчальних закладах, галузевих установах, громадських і наукових товариствах. Схарактеризуємо зміст їхньої діяльності щодо розвитку морської освіти у географічно-хронологічному порядку.

Розпочнемо з бібліотек м. Херсона – першого міста, заснованого на півдні у 1788 р. З архівних документів відомо, що першою типографією, що з'явилася у місті, була похідна типографія князя Г. Потьомкіна. Саме в ній побачили світ перші шість книжок російською, французькою, грецькою мовами та латиною, надруковані на південних землях [12].

У доробках відомого краєзнавця тих часів Д. Афанасьєва знаходимо згадку про типографію, створену у 1796 р. при

Морському кадетському корпусі [13]. З 1797 р. вона була передана до Чорноморського адміралтейства (м. Миколаїв), очолив її запрошений Головнокомандувачем Чорноморського флоту М. Мордвиновим Семен Селивановський – відомий російський книговидавець, котрий пізніше в Москві розпочав випуск Повної російської енциклопедії (45 томів) [14]. У Миколаєві в типографії друкували не лише спеціальну літературу (серед якої були й переклади, наприклад К. Лінда "Опыт о действительных способах сохранения здоровья морских служителей"), а й світські книжки, зокрема відомі праці П. Захарьїна "Арфаксад" і "Новий синипсис", "Тавріда" С. Боброва та ін. [15].

Стисло розглянемо діяльність бібліотек і типографій м. Миколаєва – воєнно-морського адміністративного центру Чорноморського флоту та центру суднобудування півдня.

Вивчення історичних джерел дозволило встановити, що серед перших бібліотек Миколаєва, діяльність яких мали важливий вплив на розвиток морської освіти, були: бібліотека при Штурманському училищі (1798–1862), при Гідрографічному депо (1803–1861) та при Морській астрономічній обсерваторії (1829–дотепер) [5]. На той час вони були структурами, що володіли найбільшими зібраннями літератури з морської справи не лише в Україні, а й в усій Російській імперії. З'ясовано, що у фондах цих бібліотек переважала література навчального характеру, більшість якої складала видання власних типографій, видання, надруковані у Москві та С.-Петербурзі морськими відомствами (міністерством, вченим комітетом і таке інше), або видання, випущені Миколаївськими державними і приватними друкарнями.

Аналіз документів засвідчив, що бібліотека Чорноморської штурманської роти (наступника Штурманського училища) комплектувалася виданнями природничо-наукового та гуманітарного характеру. У 1826 р. її фонд нараховував 5 699 томів: 4 618 книг російською мовою, 142 – німецькою, 563 – французькою, 301 – англійською і 75 – італійською, які використовувалися для забезпечення навчання [16]. У цьому морському навчальному закладі було створено й власну типографію (її очолив викладач училища, професор математики Суворов), в якій друкувалися навчальні посібники, наприклад, Г. Граве та Х. Графа з архітектури, Д. Самойловича з медицини, Я. Рубана з математичної географії, математичний морехідний курс Е.

Безу у перекладі І. Гребенщикова, керівництво із судноводіння В. Готчинсона, а також праці І. Канта, розмовник з англійської мови Г. Вегеліна, французький буквар і словник, таблиці висот Сонця і Місяця та багато іншого [17]. З архівних документів встановлено, що книжки, надруковані у типографії (наприклад, 440 екземплярів французького буквара, російської азбуки), продавалися вихованцям училища та морським офіцерам [18].

Встановлено, що у 1806 р. при Чорноморській штурманській роті з метою розширення культурно-освітнього середовища було створено музей старожитностей, який у 1825 р., за наказом адмірала О. Грейга – головного командира Чорноморського флоту і портів об'єднано з кабінетом рідкісних речей при Миколаївському Депо карт [19]. Тут зберігалися моделі кораблів, побудованих на Чорноморській верфі, морехідні інструменти, археологічні знахідки тощо – чимало об'єктів, які використовувалися як засоби навчання.

Отже, Штурманське училище, пізніше – Штурманська рота, у навчальному процесі використовували власні ресурси: музей, бібліотеку та типографію, фонди яких дозволяли забезпечувати високий науковий рівень викладання й унаочнювати навчання.

У 1803 р., за ініціативи маркіза де Траверсе, на той час головного командира Чорноморського флоту і портів, із креслярської майстерні було створено Гідрографічне депо – установу, де конструювали кораблі, проектували промислові та житлові будівлі, друкували книжки та карти (у власній типографії), виготовляли морські інструменти (у власних майстернях). З метою "збирання математичних книжок та книжок, що стосуються мореплавання і усіляких інших, що можуть бути корисними" [16], відкрито тут і бібліотеку (книжковий фонд комплектувався за рахунок пожертвувань). У 1848 р. її фонд становив 4611 назв і включав літературу з математики та морської справи, а також лоції, морські мапи, креслення, проекти кораблів, промислових і громадських споруджень тощо. Встановлено, що Гідрографічне депо передало гідрографічній частині Миколаївського порту літографію, в якій також друкувалися морські мапи. До складу Гідрографічного депо було передано Першу Миколаївську типографію, де була надрукована спеціальна морська література та навчальні книжки: "О небесных картах..." (1836), "Лоция Черного моря" (1851), Л. Латишева "Основания арифметики для употребления в Черноморском штурманском учи-

лище" (1854), "Чертежи гребных судов с их парусностью" (1859) та ін. [20].

У 1832 р. очільником Гідрографічного депо було призначено Миколу Михайловича Кумані (1793–1869) – відомого топографа і гідрографа, який ініціював і завершив вагому працю – за результатами гідрографічної експедиції Є. П. Манганарі підготував і надрукував "Атлас Чорного й Азовського морів" – документ, який використовувався аж до радянських часів. За період керівництва Гідрографічним депо М. Кумані у типографії було надруковано лоції Чорного і Азовського морів, опис маяків Чорного і Азовського морів, "Путівник Севастополем", креслення кораблів, лекції з практичної астрономії головного астронома Морської обсерваторії К. Кнорре, навчальний посібник з арифметики для вихованців Чорноморської штурманської роти Л. Латишева, довідники з медицини Ф. Рейса, кілька томів історії Британського флоту, книжки з виховання П. Захар'їна та навіть вірші й оповідання різних авторів [17]. З'ясовано, що у 1831 р. при Гідрографічному депо карт було створено літографічну майстерню, у якій художники виготовляли ілюстрації до книжок морської тематики (малюнки кораблів і маяків, портрети адміралів, морські пейзажі) [21].

За свідченням істориків флоту та місцевих краєзнавців, фонди бібліотеки Гідрографічного депо, що постійно поповнювалися витворами літографічної майстерні та типографії, використовувалися у різних навчальних закладах міста, Штурманській роті зокрема.

У другій половині XIX ст. у Миколаєві виникають приватні бібліотеки. Так, 1862 р. заснована приватна бібліотека, що належала німецькому підданому Геллеру, яка у 1869 р. налічувала 569 книг (наукових і художніх). Пізніше при книжкових магазинах почали відкриватися бібліотеки Редінгера, Образцової, Д. Лобко та М. Красинської, які також мали наукові книжки, навчальні посібники та літературу з морської тематики. Таку ж літературу вміщувала і приватна бібліотека В. С. Кузнецова при Миколаївському яхт-клубі, відкритому у 1889 р. [22]. Названа джерельна база також активно використовувалася у морській освіті.

З'ясовано, що у 1872 р. у Миколаєві відкрилися й приватні типографії В. Краєвського та А. Юрновського, ще пізніше – І. Богомолова (морського офіцера у відставці) та Ю. Якубовича [22]. Тут друкувалися світська і наукова, краєзнавча і навчальна література, яка також збагачувала освітньо-культурне середо-

вище морської освіти. Це "Релегійно-патріотичне читання" (1888), Г. Ге "Исторический очерк столетнего существования города Николаева (1790–1890)" (1890), "Перлы фантазии южнорусского народа" (1894). У приватних типографіях, що виникли на початку XX століття – А. Шнейдера, братів Білолипських, М. Рюміна, С. Дорфмана та ін., також друкувалися видання, що стосувалися історії та теорії морської освіти (наприклад, дорожок "Историческая записка о 75-летней деятельности Николаевского училища для дочерей нижних чинов Черномоского флота... 1827–1902" (1902)). У таких типографіях, окрім художньої, навчальної та наукової літератури, друкувалися лоції, описи морських боїв, довідники і путівники південними територіями, різні державні документи і таблиці, і навіть програми вступних іспитів до навчальних закладів. Виходили друком й журнали південних відділень науково-технічних товариств, на сторінках яких можна було знайти чимало відомостей, корисних для організації морської справи. Наприклад, "Записки Николаевского отделения императорского Русского технического общества", що готувалися у типографії А. Шнейдера та "Физик-любитель", що виходив у типографії М. Рюміна (на його сторінках можна було почитати статті корабельного інженера фон Гіршберга, інженерів-приладобудівників В. Панова та І. Водолянова та ін.) [23].

З огляду на зміст фондів і тематику просвітницької діяльності, певний внесок у розвиток морської освіти зробили й публічні бібліотеки міста. З історичних документів відомо, що вже у 1860-х роках у Миколаєві нараховувалося 4 казенних бібліотеки для громадського користування. У листопаді 1862 р. у Миколаєві засноване міське зібрання, до якого входили й морські офіцери, при якому розпочала роботу перша бібліотека-читальня. Тут можна було ознайомитися з місцевими і всеросійськими газетами й журналами, морської тематики зокрема. Наприкінці XIX ст. кількість бібліотек при громадських організаціях розширюється: виникають бібліотеки при Біржовому комітеті, Російському технічному товаристві, товариствах морських лікарів, техніків і майстрівих.

Внесок у розвиток морської освіти зробила й Миколаївська громадська бібліотека, відкрита у 1881 р., яка існувала за рахунок плати читачів-передплатників і коштів, що збиралися за публічні читання та інші заходи. І хоча вона займала лише одну кімнату у приватному будинку, формування її фондів

здійснювалося на основі замовлень за видавничими каталогами і каталогами книгарень Москви, Петербурга та Одеси. Приблизно одна третина книг і журналів, що поступали, була пожертвуванням різних організацій і установ – урядових, наукових і громадських; надходили й видання від університетів та інших навчальних закладів. До фондів бібліотеки передавалися й річні звіти та інші видання Миської управи, Біржового комітету, товариства Взаємного страхування, Порятунку на водах, Миколаївського відділення Імператорського Російського технічного товариства, портової митниці. 1891 р. у бібліотеці налічувалося 3 825 примірників (3 600 назв) книг [24].

Після революції 1905–1907 рр. на південноукраїнських територіях виникають відділення товариства "Просвіти", які у складі літературно-наукового, артистично-музичного та господарського відділень мали й відділ книгарні та книгозбірні, де накопичувалися джерела і з морської тематики. У 1920 р. заснована бібліотека політехнічного технікуму, яка сьогодні є бібліотекою Національного університету кораблебудування ім. адмірала Макарова.

З мемуарної літератури [25] отримано відомості про формування наукової бібліотеки Миколаївської морської астрономічної обсерваторії, яке розпочалося з перших днів її існування (1824). З'ясовано, що на придбання книжок і періодичних видань витрачалося більше половини річного бюджету обсерваторії. Перший бібліотечний каталог, укладений її очільником К. Кнорре у 1871 р., налічував 2600 найменувань, близько 8000 одиниць [25]. Наступний директор обсерваторії – І. Коргацці також докладав значних зусиль для придбання цінної літератури, із морських наук зокрема. На момент передавання обсерваторії до складу Пулківської (1912 р.) фонди бібліотеки містили: 173 випуски "Морського збірника" (1854–1903 рр.), "Записки Адмиралтейского департамента (1828–1844 рр.), "Отчет Главного Гидрографического управления" (1861–1885 рр.), "Новороссийский календарь" (1841–1867 рр.), 83 з 86 виданих томів "Энциклопедического словаря Брокгауза и Эфрона" (1890–1907 рр.), рідкісні видання, серед яких були: "Геометрия" Рене Декарта (1683, Амстердам), стилізована "Новая астрономия" Йоганна Кеплера (1929, Мюнхен-Берлін), а також зібрання креслень, мап та атласів (23 – Чорного моря) [26]. Установлено, що всі джерела та наявні в обсерваторії морські, геодезичні й топографічні інструменти

використовувалися для навчання штурманів і морських офіцерів через лекції, астрономічні спостереження, практичні заняття.

У ракурсі окресленої проблематики згадаємо й публічну морську бібліотеку в Севастополі, яку було відкрито для всіх чинів морського відомства у 1822 р. за ініціативи Головнокомандувача Чорноморського флоту, міст і портів О. Грейга. Саме він на базі Миколаївської обсерваторії розпочав щорічні навчання для офіцерів із проведенням у морі астрономічних спостережень, а його помічник – В. Мєліхов підготував проект заснування бібліотеки для теоретичної підготовки. Цікавим вважаємо такий факт: для запобігання казенним витрат було запропоновано утримувати на бібліотеку з жалування офіцерів одну копію з кожного карбованця (реалізовано не було). Бібліотека, окрім спеціальної літератури, мала мати джерела "по части изящной словесности" [27].

Насправді бібліотека існувала на пожертви офіцерів Чорноморського флоту, а її управління здійснював обраний комітет у складі шести директорів: П. С. Нахімова (контр- і віце-адмірала); О. І. Панфілова (контр- і віце-адмірала); Я. М. Юхаріна (контр-адмірала); В. І. Істоміна, В. А. Корнілова, Н. Ф. Мєтліна, З. А. Аркаса (генерал-майора); Г. І. Бутакова (віце-адмірала) [28]. За перші двадцять років існування у фондах бібліотеки накопичилося біля трьох тисяч екземплярів книг російською та іноземними (французькою, німецькою, англійською, італійською, польською, турецькою, арабською, голландською) мовами (навіть латиною). Упродовж 1855–1890 рр. бібліотека працювала у Миколаєві (евакуацію фондів у зв'язку із Кримською війною здійснив М. Кумані). У 1856 р. у фондах бібліотеки було 9417 назв у 17032 томах; у 1860 р. до фонду були передані книги з бібліотеки при Гідрографічному депо і вже у 1882 р. фонд нараховував 22515 томів, розподілених за 5-ма відділами: "Богословие, философия, правоведение и педагогика", "Политика, история, география и путешествия", "Математика, мореходство, военные науки и технология", "Естественные науки, медицина и искусство", "Поэзия и романы" та 142 томи географічних атласів і мап [29, 25]. З архівних документів отримано відомості й про читачів бібліотеки – упродовж 1867–1868 рр. зареєстровано 10808 осіб: флотські офіцери (артилеристи, штурмани, інженери-механіки, корабельні інженери, інженери морської будівельної частини, медики, сторонні люди, які не мали відношення до фло-

ту) [28].

Як бачимо, спеціальні та публічні бібліотеки відіграли неабияк роль у розвитку морської освіти та популяризації морської справи. Їхня діяльність стала результатом плідної роботи державних і громадських діячів, командувачів та офіцерів Чорноморського флоту, котрі піклувалися про формування фондів, видання друкованих каталогів, удосконалення структури книгозбірень.

У процесі вивчення історичних документів встановлено, що неоціненний внесок у розвиток освіти, морської зокрема, зробило Одеське товариство історії та старожитностей. Ідея створення такої науково-історичної установи, яка опанувала б велику наукову спадщину минулих часів, вивчала та систематизувала численні історичні джерела, виникла на початку XIX століття. Ще у 1825 р. за ініціативи відставного статського радника І. П. Бларамберга було створено Одеський музей, експонати якого (у тому числі й ті, що стосувалися мореплавання) у 1831 р. передані до Публічної бібліотеки м. Одеси. Через кілька років професор Ришельєвського ліцею М. Н. Мурзакевич, за підтримки таємного радника О. С. Стурдзи та дійсного статського радника Л. Ф. Фабрі, через куратора Одеського навчального округу Д. М. Княжевича подали звернення і розроблений статут Міністру народної освіти графу О. Уварову з клопотанням щодо створення на півдні науково-історичного товариства. У 1839 р. воно було засноване, а до його складу ввійшли представники різних міст імперії, зокрема, Сімферополя, Херсона, Кременчука, Єлисаветграда, Феодосії, котрі переймалися знайденням та збереженням історичних артефактів, виданням "Записок Одеського товариства історії та старожитностей". Кожний том цього видання складався з трьох розділів: дослідження з археології, історії, географії та статистики; збірник матеріалів (історичні, археологічні пам'ятки, документи та акти, повісті, рукописи, сучасна бібліографія, опис наукових занять товариства); літопис товариства, кореспонденція, новини, додатки [30].

У 1846 р. з друку вийшов каталог Одеського музею, що функціонував при товаристві, у якому вперше систематизовано всю музейну колекцію старожитностей, серед яких були еллінські, римські, генуезькі, турецько-татарські, запорозькі та інші історичні речі, що стосувалися мореплавання і кораблебудування. Членами товариства було докладено зусиль для збереження історичної пам'яті щодо історії розвитку Півдня

України – опрацьовано й систематизовано велику кількість архівних матеріалів, зокрема, офіційні документи князів В. М. Долгорукого-Кримського та Т. А. Потьомкіна-Таврійського.

З 1830 р. у фондах Одеської публічної бібліотеки, що була створена у 1817 р. як бібліотека Рішельєвського ліцею, зберігалася чимало наукової і навчальної літератури з морської науки та практики. Видавництво книжок стимулювалося преміями, які надавалися приватними особами та Одеською Миською Думою. Наприклад, постійна премія імені засновника товариства Д. М. Княжевича (відсотки з капіталу у 2000 карбованців) за видатні праці, що стосувалися Півдня Росії; тимчасова премія розміром у 500 крб. за твори з історії Новоросійського краю; премії генерала О. Л. Берг'є-Делагарда розміром у 600 крб за кращі рукописи та оригінальні твори з історії Новоросійського краю та Криму [31].

Для здійснення плідної наукової та просвітницької роботи товариство створило власну бібліотеку, фонди якої постійно поповнювалися новими книгами, рукописами. Окремий бібліотечний фонд склали видання, що надходили від різних наукових, архівних, археологічних, культурно-просвітницьких, церковних установ Росії та інших країн, а також від різних бібліотек, музеїв, університетів (Російська Імператорська академія наук, Московське Імператорське товариство історії і старожитностей, Церковно-археологічне товариство при Київській духовній академії, Академія наук у Стокгольмі, Берлінське археологічне товариство, Швейцарський музей та ін.). Наприкінці XIX ст. фонди бібліотеки вміщували більше 4500 книг та 500 різних рукописів.

Висновки з дослідження та перспективи подальших розвідок у даному напрямі. До початку XX ст. на Півдні України утворилася мережа державних і приватних, публічних і галузевих бібліотек, діяльність яких мала просвітницький характер. Переважна більшість спеціальних морських бібліотек входили до структури державних установ і разом з типографіями та літографіями спрямовували діяльність на зберігання, друк і розповсюдження джерел морської тематики. Публічні бібліотеки, фондами яких могли користуватися не лише морські офіцери, а й пересічні громадяни, також сприяли розвитку і поширенню морської освіти.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Виноградов А. П.* Внешкольное образование в России до Великой Октябрьской социалистической революции / А. П. Виноградов // История культурно-просветительной работы в СССР. – Харьков, 1970. – 246 с.
2. *Литовкин Е. В.* Генезис и этапы культурно-просветительной работы / Е. В. Литовкин // Вестник МГУКИ. – 2003. – № 4. – С. 65–72.
3. *Кухчинский Ф. А.* Каталог библиотеки Морского министерства / Ф. А. Кухчинский. – СПб. – 862. – X, XIV. – 150 с.
4. *Беккер М. Е.* Речь, произнесенная по случаю освящения здания Херсонской общественной библиотеки и 25-летия ее существования 21 дек. 1897 г. Речь, произнесенная по случаю 30-летия существования Херсонской общественной библиотеки 21 декабря 1902 г. / М. Е. Беккер. – Херсон, 1902. – 19 с.
5. *Ге Г. Н.* Исторический очерк столетнего существования города Николаева при устье Ингула (1790–1890) / Ге Г. Н. – Николаев: Русская тип-ия, 1890. – 22 с.
6. История библиотечного дела в СССР: док. и материалы, 1918–1920 / [сост. Л. Д. Дергачева и др.]. – М., 1975. – С. 35.
7. *Бородина Г. Г.* Мережа бібліотек Півдня України: формування та тенденції розвитку (XIX – початок XX ст.): автореф. дис. на здобуття наук. ст. к. іст. н. (07.00.08). – Київ. – 2003. – 19 с.
8. *Візир М.* Ярославова бібліотека / М. Візир // Українська культура. – 1990. – № 2. – С. 26–27.
9. *Волков Е. Т.* О истории создания русских военно-морских библиотек в XVIII–XIX вв. / Е. Т. Волков // Военно-исторический журнал. – 1973. – № 5. – С. 124.
10. 400 лет русского книгопечатания. Русское книгопечатание до 1917 года. – М.: Наука, 1964. – 664 с.
11. Закон України. Про бібліотеки і бібліотечну діяльність. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/32/95-%D0%B2%D1%80>.
12. *Варганова Д.* Перші бібліотеки / Д. Варганова // Південна правда. – 1989. – 27 лип. – С. 3.
13. *Афанасьев Д. К.* истории Черноморского флота с 1768 по 1816 гг. / Д. Афанасьев // Русский архив. – 1902. – № 2. – С. 193–262.
14. *Сидоров А. А.* История оформления русской книги / А. А. Сидоров. – М.-Л.: Гизлегпром, 1946. – 384 с.
15. *Малиновська Н.* Друкарні Миколаєва (кінець XVIII – початок XX ст.) / Н. Малиновська // Вісник книжкової палати. – 2000. – № 8. – С. 26–27.
16. Документи об історії Черноморського штурманського училища в г. Николаеве (1798–1862). – ДАМО (Державний архів Миколаївської області). Ф. Р 5901. – Оп. 1. – Од.зб. 53. – 247 арк.
17. *Гулько Л.* Науково-пізнавальні лекції, статті, відгуки / Л. Гулько // Мультимедійне видавцтво Стрельбицького, 2018. – 64 с.
18. Морське відомство. ДАМО (Державний архів Миколаївської області). – Ф. 229. – Оп. 1. – Од. зб. 82. Арк. 14–19.
19. Книговедение. Энциклопедический словарь. – М.: Советская энци-ия, 1981. – С. 481.
20. *Гулько Л.* Миколаївська гражданська друкарня: історико-бібліографічні нариси. – Миколаїв: Вид-во Ірини Гудим, 2014. – 148 с.
21. *Ковалева О. Ф.* Из прошлого культурной жизни на Николаевщине: очерки истории культуры Южного Прибужья: от истоков до начала XX века / О. Ф. Ковалева. – Одес. гос. ун-т им. И. И. Мечникова. – Николаев. учеб.-науч. центр. – Николаев: Тетра, 2000. – 235 с.
22. *Бородина Г.* З історії спеціальних бібліотек Миколаєва (XIX ст.) / Г. Бородина // Вісник Книжкової палати. – 2000. – № 3. – С. 29–32.
23. *Куйбар М. І.* Поліграфія і видавництво Миколаєва: історичний нарис / М. І. Куйбар. – Миколаїв, 1969. – 35 с.
24. *Бородина Г.* Становлення та розвиток бібліотечної справи Миколаївщини наприкінці XIX – на початку XX ст. / Г. Бородина // Вісник Книжкової палати. – 2000. – № 6. – С. 27–32.
25. *Кнорре К.* Описание Николаевской обсерватории. Новороссийский календарь на 1844 год. / К. Кнорре. – Одесса, 1843. – 373 с.
26. *Малярова А. А.* Библиотека Николаевской астрономической обсерватории А. А. Малярова // Миколаївська астрономічна обсерваторія: зоряний шлях довжиною в 175 років / [відп. ред. Г. І. Пінігін]. – Миколаїв, 1998. – С. 232–239.
27. *Закревский Н. И.* Воспоминания об адмирале А. С. Грейге: из записок врача морской службы / Н. И. Закревский // Морской сборник. – 1864. – Т. 70. – № 2. – С. 201–203.
28. О севастопольской библиотеке // Морской сборник. – 1850. – Т. 3. – № 3. – С. 207–213.
29. Отчет из севастопольской морской офицерской библиотеки: представлен комитетом директоров, за время с 1-го октября 1867 по 1-е октября 1868 года. // Морской сборник. – 1869. – Т. 100. – № 1. – С. 25.
30. *Попруженко М. Г.* Императорс-

кое Одесское общество истории и древностей. (По поводу 75-летия его существования). Исторический вестник. – 1914. – № 11. – С. 547.

31. Коган Л. Одеська Центральна дитяча бібліотека / Л. Коган // Красный библиотекарь. – 1927. – № 10. – С. 51-62.

REFERENCES

1. Vinogradov A. P. Out-of-school education in Russia before the Great October Revolution. The history of educational and cultural work in the USSR. Kharkov, 1970. 246 p.
2. Litovkin Y. V. Genesis and stages of educational and cultural work. Bulletin of MGUKI. 2003. № 4. P. 65-72.
3. Kukhchinsky F. A. Catalogue of the Library of maritime Ministry. Saint Petersburg: 1862, X, XIV, 150 p.
4. Becker M. E. Speech given on the occasion of hallowing of the building of Kherson Public Library and 25th anniversary of its functioning 21st of December 1897. Speech given on the occasion of 30th anniversary of Kherson Public Library functioning 21st of December 1902. Kherson City, 1902. 19 p.
5. Ge G. N. Historical sketch of centennial existence of Nikolayev City at the estuary of Inhul River (1790–1890). Nikolayev: Russkaya tip-iya, 1890. 122 p.
6. History of librarianship in USSR: docs and materials, 1918-1920 / comp. L. D. Dergacheva and others. M., 1975. P. 35.
7. Borodina G. G. Network of libraries in the South of Ukraine; formation and tendencies of development (19th–beginning of 20th century): Abstracts of thesis of Candidate of Historical Sciences (07.00.08). Kyiv. 2003. 19 p.
8. Vizyr M. Yaroslav's Library. Ukrainian Culture. 1990. № 2. P. 26-27.
9. Volkov E. T. On the history of creation of Russian Navy Libraries in 18th - 19th centuries. Military Historical Journal. 1973. № 5. P. 124.
10. 400 years of Russian printing. Russian printing till 1917. M.: Nauka, 1964. 664 p.
11. The Law of Ukraine. On Libraries and Librarianship. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/32/95-%D0%B2%D1%80>.
12. Varganova D. The first libraries. Pivdenna Pravda. 1989. 27th of July. P. 3.
13. Afanasyev D. K. On the history of the Black Sea Fleet from 1768 to 1816. Russian Archive. 1902. № 2. P. 193-262.
14. Sidorov A. A. History of Russian book arrangement. M.-L.: Gizlegprom, 1946. 384 p.
15. Malinovska N. Printing houses of Mykolayiv (end of the 18th - beginning of 20th centuries). Bulletin of Book Chamber. 2000. № 8. P. 26-27.
16. Documents about the history of Black Sea Navigators' School in Nikolayev City (1798-1862). DAMO (State Archive of Mykolayiv Region). F. P 5901. Inv. 1. Col. 53. 247 s.
17. Gulko L. Scientific lectures, articles, reviews. Multimedia printing house of Strelbitskiy, 2018. 64 p.
18. Maritime Agency. DAMO (State Archive of Mykolayiv Region). F. 229. Inv. 1. Col. 82. S. 14-19.
19. Librarianship. Encyclopaedic Dictionary. M.: Sovetskaya enc-ia, 1981. P. 481.
20. Gulko L. Mykolayiv civil printing house. Historical and bibliographic review. Mykolayiv.: PH of Iryna Hudym, 2014. 148 p.
21. Kovalyeva O. F. From the past of cultural life in Nikolayev province. Review of the culture history of Southern Bug territories: from the sources till beginning of the 20th century. Odes. st. univ. I.I. Mechnikov, Nikolayev. educ.-research centre. Nikolayev: Tetra, 2000. 235 p.
22. Borodina G. From the history of specialized libraries of Mykolayiv (19th century). Bulletin of Books Chamber. 2000. № 3. P. 29-32.
23. Kuybar M. I. Printing and publishing in Mykolayiv: Historical review. Mykolayiv, 1969. 35 p.
24. Borodina G. Formation and development of librarianship in Mykolayiv region at the end of the 19th - beginning of 20th century. Bulletin of Books Chamber. 2000. № 6. P. 27-32.
25. Knorre K. Description of Nikolayev observatory. Novorossiia calendar for 1844. Odessa, 1843. 373 p.
26. Malyarova A. A. Library of Nikolayev Astronomical Observatory. Mykolayiv Astronomical Observatory: 175-years-long star way / Ed. G. I. Pinigin. Mykolayiv, 1998. P. 232-239.
27. Zakrevskiy N. I. Memories of Admiral A. S. Greig: from the notes of a marine doctor. Maritime Digest. 1864. Vol. 70. № 2. P. 201-203.
28. About Sebastopol Library. Maritime Digest. 1850. Vol. 3. № 3. P. 207-213.
29. Report from Sebastopol maritime library: given by the directorate committee, for the period from October, 1, 1867 till October, 1, 1868. Maritime Digest. 1869. Vol. 3. № 1. P. 25.
30. Popruzhenko M. G. The Emperor's Odessa Society of History and Artifacts. (on the occasion of its 75th anniversary). Historical Digest. 1914. № 11. P. 547.
31. Kogan L. Odessa Central Children's Library. Krasniy Librarian. 1927. № 10. P. 51-62.

Стаття надійшла 15.11.2018 р.